

TÜRKİYE'DE ALMAN KÜLTÜRÜ VE GOETHE*

NEDRET PINAR**

Kapsamı oldukça geniş olan bu konuya ben, burada tarihî bir perspektiften yaklaşp, Türkiye'ye Alman kültürünün ne zaman, nasıl, hangi koşullarda ve hangi kanallardan girdiğinden söz edeceğim, Türkiye'de Alman kültürünün tanınmasında rol oynayan bazı olaylar ve kuruluşlara değinip, bugünkü duruma geleceğim. Konuşmamın ikinci kısmında da Goethe gibi ünlü bir Alman yazarının Türkiye'de tanınması üzerinde duracağım.

I — TÜRKİYE'DE ALMAN KÜLTÜRÜ:

Osmanlı İmparatorluğu'nun Prusya ile siyasî ve ticarî ilişkilerinin köklerinin çok gerilere uzanmasına karşın, bu iki ülke arasındaki kültürel ilişkiler ancak ondokuzuncu yüzyılın sonuna doğru başlar. Bu başlangıcın Osmanlı İmparatorluğunda Tanzimat devrine rastlaması, bizi bunu bilinçli bir Batılılaşma hareketinin bir sonucu gibi görmeye sürükleyebilir, oysa Türklerin Alman kültürüyle tanışması, 1835'den itibaren Prusya, 1871'den itibaren de Alman İmparatorluğu ile Osmanlı İmparatorluğu arasında süregelen askerî, siyasî ve ticarî alanda gelişen ilişkilerin, yani iki ülke arasındaki karşılıklı bir etkileşimin tabii bir sonucudur.

Prusya'nın 1820'den itibaren Osmanlı İmparatorluğunda daimî bir temsilci bulundurduğunu biliyoruz. 1835 yılında Osmanlı ordusunun Avrupa standartlarına uygun şekilde modernleştirilmesine karar veren II. Mahmud, diğer Avrupa devletlerinin çeşitli nedenlerle bu konuda çekimser kalmaları üzerine Prusya elçisi Graf von Königsmarck'tan yardım ister. Bunun üzerine Osmanlı İmparatoru II. Mahmud'la Prusya İmparatoru II. Wilhelm arasında bir anlaşma imzalanır ve Prusya askerî misyonları, Osmanlı ordusunu askerlik, tarih coğrafya ve matematik konusunda eğitmek

* Bu yazı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ve Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırma ve Uygulama Merkezi'nin işbirliği ile düzenlenen İstanbul Konferansları'nın 7.si olarak Yard.Doç.Dr.Nedret Pınar tarafından 8.12.1988'de Marmara Üniversitesi'nde sunulmuş olan konuşmanın metnidir.

** Yrd. Doç. Dr., Boğaziçi Üniversitesi, YADYOK-Mütercim-Tercümanlık Bölümü öğretim üyesi, İstanbul.

ve Osmanlı İmparatorluğu'nun topoğrafya haritalarını hazırlamak üzere görev alırlar.

Almanya, Avrupa'nın endüstriyelmiş ülkeleri arasında kendi birliğini gecikerek tamamlamış bir ülke olduğu için kolonizasyon aşamasına da komşularına nazaran geç girebilmiştir. Endüstrisine hammadde ve kendi ürünlerine pazar arama aşamasında, üç kıtaya yayılmış zengin topraklara sahip ve henüz endüstriyelleşmemiş olan Osmanlı İmparatorluğu, Almanya'ya çok cazip gelmiştir. Asya ve Avrupa topraklarında pek boş zengin alan bırakmamış olan komşuları İngiltere, Fransa ve Benelüks ülkeleriyle endüstriyelleşmede ve ticarete rekabet edebilmek için Almanya'nın Osmanlı İmparatorluğu topraklarında siyasî, ekonomik ve kültürel nüfuz kazanması, o günün şartları içinde Almanya'da akılcı bir yaklaşım olarak benimsenmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı tarihî birikimler sonucu meydana gelen hoşnutsuzluk, Almanya'nın işini kolaylaştırmış, Alman askerlerine bu ülkede hep dost muamelesi yapılmıştır. İlk defa 1835'te Osmanlı İmparatorluğu'na adım atan ve Birinci Dünya Savaşına kadar önceleri askerî eğitim işleviyle bu ülkede bulunan Moltke, Kähler, von der Goltz, ve Liman von Sanders Paşa'ların başkanlığındaki Alman askerî misyonları, daha sonra siyasî ve hattâ ekonomik işlevler de kazanmışlar, Almanya'yı Basra körfezine ulaştıracak olan Hamburg-Berlin-Bağdat demiryolu hattının inşaatında, bu inşaatın finansmanı için kredi sağlayan Deutsche Bank'la Osmanlı İmparatorluğu arasında, Osmanlı ordusunun yeni donanımının sağlanması için Krupp, Mauser, Löwe gibi silah fabrikaları ve Schischau tersanesi ile Osmanlı İmparatorluğu arasında etkin aracılık görevleri üstlenmişlerdir. Bu konularda Türk ve Alman millî arşivlerinde bol bilgi bulunduğu gibi, misyon şeflerinin günlükleri de çok zengin araştırma kaynakları oluşturmaktadır.

Askerî misyon ailelerinin eğitim, ibadet gibi sosyal gereksinimlerini karşılamak üzere, 1843'de Prusya elçiliğine bağlı bir Alman ilkokulu, Aynalıçeşme'de bir protestan kilisesi ve elçilikte bir Prusya cemaati kurulmuş, bunlara 1868'de İstanbul'da laik bir ilkokul, 1872'de İzmir ve Beyrut'ta birer lise, Hayfa'da bir ortaokul ve lise, 1885'de Selânik'te bir ortaokul, 1893'de İstanbul'da bir ortaokul, bir kız lisesi, bir de ticaret lisesi eklenmiştir. Okulların açılmasıyla beraber Almanca gramer kitapları ve sözlükleri de basılmaya başlamıştır. Özellikle 1883-1898 yılları arasında Türk matbaasında bu tür kitaplara çok rastlanmaktadır:

- Almanca-Türkçe Cep Lugati*, 1888.
Almanca Muallim, 1885 (Beşir Fuad).
Almanca Elif Ba, 1891.
Almanca Kıraat Muallimi, 1892.
Almanca Rehber-i Mükâleme, 1892.
Almanca İstilahât-ı Resmîye ve Tabirât, 1893.
Almanca Teşkilü't-Tercüme, 1894.
Alman Lisanında Teşekkül-i Kelimât, 1894.
Almancadan Türkçeye Lügat Kitabı, 1896.
Almanca Teşkilü'l-Mükâleme, 1897.

bunların başlıcalarıdır.

Bu yıllarda Almancadan tek tük çeviriler de yapılmaya başlamıştır. Bunların bir kısmını Mühendishâne-i Berrî-i Hümayûn'da ve Tıbbiye-i Şâhâne'de kullanmak üzere çevrilen teknik kitaplar, diğer kısmını ise Alman edebiyatından yapılan çeviriler oluşturur. Bu ikinci grubu da ikiye ayırmak mümkündür: 1- Rastgele, tanınmamış Alman yazarlarından yapılan çeviriler (*Amcamın Kütüphanesi*, Rudolph Töpfer, çev. Mehmet Tahir, 1883. *Arzu-yi Hayat*, Adolph Wilbrandt, çev. Nüzhet, 1890 gibi), 2- Goethe, Schiller gibi tanınmış Alman yazarlarından yapılmış olan çeviriler. Bu tür çevirilerin yirminci yüzyıl başına kadar ikinci elden, Fransızcadan yapılmış olduğunu görüyoruz. Bunlar, o devrin Fransız kültüründe ve Fransa'nın çeviri edebiyatında önemli yeri olan, sevilen Alman yazarlarının eserleridir. Bu Almanya'da da ünlü olan Alman yazarları Türk kültürüne Tanzimat devrinde Fransa üzerinden girmiştir. Bu durum, bizim Boğaziçi Üniversitesi Çeviri Bölümü hocaları¹ olarak 1987'de başlattığımız "Türk Çeviri Araştırmaları"nda özellikle üzerinde durduğumuz bir konu, ama eğer Batı edebiyatının daha çok çeviri yoluyla Türk kültürüne girdiğini ve Türk edebiyatını etkilediğini de göz önünde bulunduracak olursak, bunun sadece Türk Çeviri Tarihi açısından değil, aynı zamanda Türk edebiyatı ve Türk kültürü açısından da önemli olduğu anlaşılacaktır. Önemli Alman yazarlarının eserlerinin dolaysız olarak, birinci elden, yani Almancadan çevrilmesi yirminci yüzyılın başlarında gerçekleşir. Buna da ilk Jön Türklerden Hüseyinzâde Ali Bey öncülük eder. Goethe ve Schiller'den çeviriler yapar. (Schiller'den *Die Räuber*'i, *Die Bürgschaft*'ı, Goethe'den Faust'un *Die Zuëignung*'unu ve *Prologue im Himmel*'ini tercüme eder.)

¹ Öğr.Gör. Işın Bengi (B.Ü.), Yard.Doç.Dr. Suat Karantay (B.Ü.), Doç.Dr. Saliha Parker (Grup Başkanı) (Londra), Yard.Doç.Dr. Nedret Pınar (B.Ü.) tarafından yürütülen projenin ilk bildirimleri Ağustos 1988'de Münih'te ICLA'nın XII.Kongresi'nde sunulmuştur.

Yirminci yüzyıla gelmeden önce Alman felsefesinden etkilenmiş önemli bir aydınımız var. Ondan kısaca söz etmek istiyorum. Bu aydınımız, yukarıda saydığım kitaplardan Emil Otto'nun "*Almanca Muallimi*" adını taşıyan gramer kitabının da mütercimi olan Beşir Fuad Bey'dir (1852-1887). Fransızca ve İngilizce'nin yanı sıra Almancaya da hakim olduğu bilinen Beşir Fuad Bey, Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne'de okumuş, bir aralık da Alman general Todleben'in haber subayı olarak orduda görev almıştır. Beşir Fuad pozitif bilimler, dil, askerlik konularında yazıları ve çevirileri olan bir kişidir.

Yirminci yüzyılın başında başka bir Alman filozofunun, Friedrich Nietzsche'nin fikirlerinden esinlenen diğer bir düşünürümüz ise Ziya Gökalp'tir. Gökalp 1911'de *Genç Kalemler* dergisinde yayınlanan *Yeni Hayat* başlıklı yazısında Nietzsche'nin ortaya attığı 'üstün insan' tanımının Türklere uyduğunu iddia etmektedir. Gene aynı yıllarda, bu defa bir Servet-i Fünûn yazarının, Halit Ziya'nın, Alman kültürünü tanıttığı bir çalışması yayınlanır. Bu iki ciltlik bir Alman edebiyatı tarihidir. Alman edebiyatının Onbeşinci yüzyıldan Ondokuzuncu yüzyıla kadar geçirdiği evrimi Türk okuruna tanıtır. Daha sonra 1915 yılında İttihat ve Terakkî partisi Halit Ziya'yı Almanya'ya ve Almanları yakından incelemesi için 8 aylık bir süre için Almanya'ya gönderir. Halit Ziya incelemelerini önce altı mektup halinde, sonra da *Alman Hayatı* adlı bir dizi makale şeklinde yazıya döker. Bunlar da Alman tekniği, kültür ve yaşayışını anlatan yazılardır. 1911, 1914, 1915, 1917, 1918, 1919 yıllarında Alman hayatı, Alman kanunları, mektepleri, Alman terbiyesi, Alman ruhu, askerlerin eğitimi ile ilgili kitaplar Türk basınında yaygınlaşır.

Friedrich List, Sprenger, Deh ve Kaerger gibi ünlü Alman iktisatçılarının da desteği ile Alman Doğu politikasının belkemiğini oluşturacağına inanılan Berlin-Bağdat demiryolu hattı üzerinde Bursa, Konya, Ankara, Sivas, Samsun, Trabzon, Adana, Mersin, Antep, Diyarbakır, Mardin, Musul, Basra, Şam, Trablusşam, Yafa'da Alman okullarının kurulması planlanırken, Birinci Dünya Savaşı patlak verir. Dört yıl süren bu savaş boyunca aynı cephelerde birlikte savaşan Almanlarla Türklerin dayanışması da doruk noktasına ulaşır. Bu yıllarda Alman askerî misyon şefine verilen sınırsız yetki Almanları Osmanlı İmparatorluğu'nda rakipsiz bir konuma getirir. Gene bu yıllarda Türk-Alman dostluğunu ölümsüzleştirmek için, Alman Keiseri'nin doğum gününde bir vakıf kurulur. Vakfın amacı; bir kültür merkezi inşa etmektir. Çemberlitaş-Divanyolu'nda bu amaçla ayrılan arsaya Sultan Reşat'ın cülûs töreninde, 27 Nisan 1917'de temel atılır,

ama savaşın bu iki ülkenin aleyhine sonuçlanması merkezin yapılmasını engeller.

Alman Doğu politikasının eğitim programı içinde bir de Osmanlı İmparatorluğu'nda bir üniversite kurma düşüncesi yer alıyordu. Bu amaçla savaşın başında İstanbul'a yollanan Schmidt adlı bir görevli, Alman Eğitim Enstitüsü'nü kurdu. Bu kurumun amaçları; Alman dil ve kültürünü yaymak, teknik alanda iki ülke arasında işbirliğini sağlamak, Osmanlı İmparatorluğu'ndaki yüksek eğitime yön vermek olarak özetlenebilir. Bu amaçlar doğrultusunda 1914'de 10.000 Türk öğrencisi meslek eğitimi için Almanya'ya gönderildi ve 20 Alman öğretim üyesi Darülfünun'da ders vermek üzere İstanbul'a geldi. İstanbul'daki Alman okullarındaki öğrenci sayısı ise 1918'de 2500 dolayındaydı. Haldûn Taner'in *Bir Dostluğun Öyküsü: Türkiye-Almanya* adlı yazı dizisinde aynı yıllarda (1914-1918) Almanya'da yedi-sekiz bin dolayında Türk işçisi bulunduğunu ve bunların *Kurtuluş* adlı bir de gazete çıkardıklarını öğreniyoruz. Bu rakamlar Türklerle Almanların savaş yıllarındaki ilişkilerinin ne denli yoğun olduğunu göstermeleri açısından önemlidir sanırım. Ancak 1918'de Osmanlı İmparatorluğu ve Almanya savaşı kaybedince bu ilişkiler mecburen kesilir. Alman askerî misyonu 83 yıllık geçmişini noktalar. Alman okulları kapatılır, Alman hocalar Almanya'ya gönderilir. Osmanlı İmparatorluğu parçalanmış, düşman işgali altına girmiş, kısacası Kurtuluş Savaşının eşiğine gelmiş, Almanya'nın da Doğu politikası iflâs etmiştir.

Bu yıllarda, yani 1920'li yılların başında, Almanlarla ilgili kitaplar yayınlanmaya devam eder. Bunların içeriğini daha çok savaş anıları oluşturur, hemen hepsine savaşı kaybetmenin burukluğu hakimdir.

İki ülke arasında beş-altı yıl süren kopukluk, 1923'de Cumhuriyet'in ilânı ile birlikte ortadan kalkar. Bu defa kültürel ilişkilere öncelik verilir. Bunun temelinde Atatürk'ün Batıya dönük bir kültür politikası izlemesi yatmaktadır. 1924'de 'Telif ve Tercüme Heyeti' kurulur. Heyetin görevi; Türk millî eğitimi için gerekli eserleri Türkçeye çevirmektir. Aynı yıl İstanbul Alman Lisesi yeniden eğitime açılır. 1931 yılında Atatürk, Yüksek Eğitim'de reform yapmak amacıyla, devrin Millî Eğitim Bakanı Reşit Galip'i Cenevre Üniversitesi profesörlerinden Prof. Malche'a bir "Yüksek Eğitim Taslağı" hazırlatması için görevlendirir. Önce eğitim programındaki yeni düzenlemeleri kapsayan bu çalışma, daha sonra 1933'de Hitler (nazi)-Almanya'sından kaçmaya karar veren bir grup Alman bilim adamının Türk üniversitelerinde görevlendirilmesini ve kendi uzmanlık dallarında kitaplar yazmalarını da öngören geniş bir plana dönüşür. Bu reform doğrul-

tusunda çıkartılan bir yasaya göre Darülfünûn, 31 Temmuz 1933'de kapatılır ve 1 Ağustos 1933'de "İstanbul Üniversitesi" adıyla, yeni programı ve yeni kadrosuyla açılır. Bu kadroda bulunan Hitler-Almanya'sından kaçıp Türkiye'ye sığınmış 70 dolayında Alman bilim adamı Türk Yüksek Öğretimi'ne "altın devrini" yaşatır ve Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk kuşağını kültürel açıdan çok etkiler. Türk gençliğine çağdaş bilimsel araştırma yöntemlerini tanıtan, iktisat, hukuk, tarih, dil ve edebiyata bilimsel açıdan yaklaşmayı öğreten bu bilim adamları, Cumhuriyet'in gerektirdiği kurumlaşmayı da yönlendirmişlerdir. *Boğaziçi'ne Sığınanlar* adlı yapıtında Fritz Neumark, kendisinin de içinde bulunduğu bu Nazi Almanya'sından kaçan bilim adamlarını, İstanbul'un fethi sırasında İtalya'ya kaçarak Rönesans'ı kuran bilim ve sanat adamlarına benzetir.

Cumhuriyet devrinin sanat dallarında eğitim yapan kurumlarının yeniden düzenlenmesinde; Sanayi-i Nefise gibi, bugünkü Devlet Güzel Sanatlar Akademisi (Mimar Sinan Üniversitesi) ve yenilerinin kuruluşunda; Devlet Konservatuarı gibi gene Alman eğitimcilerden yararlanmış, Devlet Konservatuarı'nın kurulması ve eğitim programlarının saptanması için 1935'de Alman bestecisi Paul Hindemith, tiyatro bölümünün düzenlenmesi için de 1936'da Carl Ebert'le anlaşmalar imzalanmıştır.

Benzer bir yeniden düzenleme, Türk Yüksek Teknik Eğitimi için de geçerlidir. İkinci Dünya Savaşı sırasında Almanya'da eğitim gören bir grup doktora öğrencisi, dönüşlerinde Almanya'da edindikleri deneyim ve izlenimlerle İstanbul Mühendis Mektebi'nin İstanbul Teknik Üniversitesi olarak yeniden düzenlenmesinde etkili olmuştur.

Atatürk'ün başlattığı bu Batıya dönük kültürel düzenlemeler, İsmet İnönü devrinde, Hasan Âli Yücel'in Millî Eğitim Bakanlığı süresince devam eder. 1939'da toplanan "Birinci Neşriyat Kongresi", dünya klâsiklerini Türkçeye çevirmeye karar verir ve bu amaçla Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı olarak 1940'da bir "Tercüme Bürosu" kurulur. Bu büro 6 yıl boyunca hem *Tercüme Dergisi*'ni yayınlar hem de titiz bir planlama ve disiplinle yüzün üstünde dünya klâsiğini dilimize kazandırır. Bu kapsamlı çalışma Türk okurunun Alman kültür ve edebiyatını da daha yakından tanımasına yol açmıştır. Goethe ve Schiller başta olmak üzere (Dünya Klâsiklerinden Tercümeler Serisi'nin birincisi; Goethe'nin "*Faust*"ıdır, Recai Bilgin tarafından dilimize çevrilmiştir). Heinrich Heine, Adalbert Chamisso, Georg Büchner, G.E.Lessing, G.Hauptmann, Hölderlin, Grimm Kardeşler, Wieland, H.Von Kleist gibi ünlü Alman yazarlarının yanı sıra Kant, Leibniz, Erasmus, Herder, Nietzsche, Fichte, Hegel, Schopenhauer gibi Alman filo-

zofların da yapıtları dilimize çevrilmiştir. Bunların bir kısmı kitap halinde, diğer kısmı da *Tercüme* dergisinde yayınlanmıştır. Ancak ne yazık ki Millî Eğitim Bakanlığı'nın bu yoğun çalışması, Hasan Âli Yücel'in ölümüyle tavsamıştır. Çevirmenlerin ve yayınevlerinin sürdürdüğü çalışmalar sonucu Türk okuruna 1950'li yıllardan itibaren Franz Kafka, 1960'lı yıllarda da Bertolt Brecht'in yapıtları tanıtılmıştır. Brecht'in *Sezuan'ın İyi İnsanı*, *Kafkas Tebeşir Dairesi*, *Üç Kuruluşluk Opera* gibi bazı yapıtları aynı zamanda sahnelenerek daha geniş bir seyirci topluluğunun alımlamasına sunulmuştur.

Çeviri çalışmalarının yanı sıra Cumhuriyet devrinde İstanbul ve Ankara'da kurulan Alman Filolojileri, Alman Kültür Derneği ve İstanbul'daki Alman Kitabevi ve Türk-Alman Arkeoloji Derneği, Alman kültürünün yaygınlaşmasında önemli rol oynamış kurumlardır.

1960'lı yıllarda iki ülkede, birbirinin kültürüne karşı yeni bir ilginin doğmasına yol açan önemli bir olay olmuştur. Türkiye'den Federal Almanya'ya işgücü göçü başlamıştır. Bugün hepimizin bildiği gibi Batı Almanya'daki Türklerin nüfusu 1.500.000 dolayındadır. Bu, herşeyden önce, Almanca konuşup yazan Türk nüfusunun giderek artması ve daha çok Türkün Alman kültürüyle doğrudan doğruya temas etmesi demektir. Bunun tabii bir sonucu olarak kısa zamanda iki kültür birlikte özümseyip iki dilde eser veren bir yazar grubu oluşmuştur. İki ülke arasında bir kültür köprüsü meydana getiren bu yazarlarımız arasında Zafer Şenocak'ı, Yüksel Pazarkaya'yı, Aras Ören'i, Gül Dağ'ı ve Fethi Savaşçı'yı sayabiliriz. Bu göç hareketinin yankıları Türkiye'de de her gün kendini hissettirmektedir. İletişimin geliştiği, Almanca eğitim yapan okulların, Anadolu liselelerinin, Alman filolojilerinin, Almanca öğretmeni yetiştiren Yüksek okulların sayısının giderek arttığı, Alman Kültür Merkezi ve Kitapevinin faaliyetlerinin bütün yoğunluğuyla sürdüğü günümüzde Alman edebiyatına karşı ilgi de oldukça canlanmıştır. 1988 sonlarında Tüypap çerçevesinde açılan Alman Kitapları sergisi de bunun bir göstergesidir. Türk okuruna yapıtları çeviriler aracılığı ile 1970'li yıllardan beri tanıtılan Heinrich Böll, J.M.Simmel, E.M. Remarque Max Frisch, Friedrich Dürrenmatt, Siegfried Lenz, Günther Grass, Peter Weiss, Anna Seghers gibi Alman ve İsviçreli yazarlara 80'li yıllarda Peter Handke ve Patrick Süsskind'in kitapları da eklenmiştir. Prof. Şara Sayın'ın yaptığı bir araştırmanın sonuçlarına göre; 1960-79 yılları arasında Bertolt Brecht, Heinrich Böll, Johannes Mario Simmel, Erich Maria Remarque, 1979-85 yılları arasında ise Franz Kafka ve Günther Grass Türkiye'de en çok okunan Alman yazarlardır. Bu yazarlardan Franz Kafka'nın, Bertolt Brecht'in ve Friedrich Dürrenmatt'ın Behçet

Necatigil, Haldûn Taner, Melih Cevdet Anday ve Ferit Edgü gibi Türk yazarlarını etkilediği söylenebilir. Giderek sayıları artan çevirmenlerin bireysel çalışmaları yanı sıra, 1970'de Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanan *Çeviri Dergisi* (1 sayı), 1979'da İstanbul Üniversitesi Yabancı Diller Yüksek Okulu Almanca Bölümü'nün yayınladığı *Bağlam Dergisi* (3 sayı), 1981-84 yılları arasında yayınlanan *Yazko Çeviri Dergisi* (18 sayı), B/F/S Yayınları'nın 1985'de yayınladığı *Dün Bugün Çeviri Dergisi* (1 sayı) ve 1987'den beri üç ayda bir çıkmakta olan *Metis Çeviri Dergisi*'nin de diğer ülkelerin edebiyatlarının yanı sıra Alman edebiyatının da ülkemizde tanıtılmasında önemli katkıları olmuştur.

Karşılıklı kültür etkileşimi sürerken, Alman Türkolog Klaus Kreiser'in de söylediği gibi; Almanca, Türkiye'de İngilizce'den sonra en çok konuşulan dil haline gelmekte, Alman kültürüne karşı ilgi giderek yaygınlaşmaktadır. Tanzimat devrinde Türkiye'deki yabancı kültür sistemleri arasında önemsiz bir yere sahip olan Alman kültürünün, günümüzde Türk kültürünü etkiler bir konuma gelmesi, Türk Edebiyatı'nın ve Türk Kültür Tarihi'nin dikkate alması gereken bir gerçektir.

Türkiye'de Alman kültürünün tanınma sürecini böylece özetledikten sonra, ünlü bir Alman şairi ve düşünürü olan Johann Wolfgang von Goethe'nin (1749-1832) Türkiye'de alımlanmasından kısaca söz edeceğim. Bu konuda fazla detaya girmeden Goethe'nin Türk okur ve tiyatro izleyicisi tarafından alımlanması sürecinde önemli gördüğüm noktalara deyinmekle yetineceğim.

II — TÜRKİYE'DE GOETHE:

Goethe'nin Türkiye'de tanınmasına yol açan çalışmaları 6 grupta toplamak mümkündür:

- 1 — Türkçe'de Goethe biyografileri.
- 2 — Türkçe'de Goethe ile ilgili karşılaştırmalı çalışmalar.
- 3 — Goethe'yi tanıtan filolojilerin, kültür kurumlarının düzenlediği konferans, sergi ve anma törenleri.
- 4 — Goethe'nin eserlerinin Türkçe çevirileri.
- 5 — Goethe'nin eserleri hakkında inceleme ve eleştiriler.
- 6 — Goethe bibliyografyaları.

Bunlardan 6. grubu oluşturan bibliyografya çalışmaları (1945, 1949, 1982 yıllarında yapmıştır) eğer yeterince titizlikle hazırlanmış olsaydı, önceki gruplardaki çalışmaları da bir ölçüde kapsayacağı için, bundan sonraki çalışmaların ve değerlendirmelerin yapılması daha kolay olurdu, fakat bunlarda pek çok eksik olduğu için böyle bir çalışmaya sıfırdan başlamak gerekti.

3. grup olarak saydığım filoloji ve kültür kurumlarının Goethe ile ilgili konferans, sergi gibi çalışmalarda daha çok Almanca bilen küçük, sınırlı dinleyici/izleyici kitleleri hedeflediğinden bu çalışmaları ben incelememin dışında bıraktım.

Diğer 4 gruptaki çalışmalar saptanıp incelendikten sonra ortaya şöyle bir tablo çıkıyor:

Türkiye'de Önce Goethe'nin kendinden söz eden yazılara rastlıyoruz. 1874'den itibaren Namık Kemal birçok yazısında Goethe'den ve Goethe'nin tiyatro eserlerinin halk üzerindeki olumlu etkilerinden söz eder. Namık Kemal'in Goethe'yi Fransa kanalıyla tanıdığına dair ipuçları var, o yıllarda Goethe'nin Fransa'da çok sevilen bir yazar olduğunu ve eserlerinin de sahnelendiğini biliyoruz. Daha sonra Goethe'nin eserleri Türkçeye çevirmeye başlıyor. İlk çeviri 1883'de yapılan *Veda* adlı şiir. Çeviriyi Mualim Naci yapmış. Bunu, gene o yıllarda, 1886'da Fransa'da çok popüler olan *Werther* adlı yapıtın çevirisi izliyor. *Werther*'in başındaki 9 mektup 1886-1897 yılları arasında içlerinde Rezaizade Ekrem'in de bulunduğu 8 ayrı çevirmen tarafından Türkçeye çevriliyor. Bütün bu çeviriler, ikinci elden, Fransızca çevirilerden yapılıyor ve hepsi de kısmî çevirilerdir.

Yirminci yüzyılın başında birinci elden *Faust* çevirilerine rastlasak da, bunlar da kısmî çevirilikten öteye gidemiyor. Birinci elden (dolaysız) ve eksiksiz eser çevirilerinin ancak 1920'den sonra yapıldığını görüyoruz. (Bu yıllarda Almancaya hakim kişilerin sayısı artmış durumda, ayrıca Alman edebiyatına karşı bir ilgi de uyanmış durumda). Ama bu tür çevirilerin yoğunlaşması, 1940'tan sonra Millî Eğitim Bakanlığı desteğiyle kurulan Tercüme Bürosu'nun Dünya Klâsikleri'nden Çeviriler programının başlatılmasıyla gerçekleşiyor.

Goethe'nin eserlerinin çoğu bu geniş planın kapsamına alınıyor, yazarın 4 romanı, 7 masalı, 5 tiyatro eseri, 2 seyahatnamesi, 26 denemesi, 210 mektubu, 2 söyleşi türü yapıtı, 1 Divanı ve 153 şiiri dilimize çevriliyor.

Goethe'yi tanıtan en yaygın grubu bu eser çevirileri oluşturuyor. 1883'den 1983'e kadar, yüz yıl içinde Goethe'nin 407 eseri Türkçeye çev-

rilmiş oluyor. Sayısal olarak bu grubu biyografiler izliyor, benim saptayabildiğim, Türkçede Goethe hakkında 155 biyografik türde yazı bulunmaktadır.

Üçüncü sırada Goethe'nin eserleri hakkında yazılmış inceleme ve eleştiriler geliyor. Türk basınında bu konuda 75 dolayında inceleme ve eleştiri yer alıyor ki, bu oldukça düşük bir rakam. Goethe'nin yapıtlarının yaygın bir şekilde alınılanmadığının bir göstergesi bu bence (Yazarın 407 eserinin çevrildiğini düşünenecek olursak, bu rakamın oldukça düşük olduğunu görüyoruz).

Bunları karşılaştırmalı çalışmalar izler. Bu grupta Goethe'yi Byron, Fuzûlî, Hafız gibi diğer şairlerle karşılaştıran çalışmalar yer almaktadır, sayıları ise 8'dir. Goethe'nin yapıtlarından sadece *Stella* ve *Faust* sahnelenmiş, bunlar da halk tarafından fazla bir ilgi görmemiş, ancak *Faust* temsilieri hakkında günlük gazetelerde oldukça ilginç eleştiri yazıları çıkmıştır. Zaten *Faust* aslında okunmak için yazılmış, soyut yönü ağırlıklı bir yapıt olduğu için, bütün iyi niyet ve gayrete rağmen sahnelendiği yıllarda pek hakkı da verilememiştir. Son olarak bir de şu noktayı belirtmek istiyorum:

Goethe'yi tanıtan bütün bu çalışmalarla ilgili istatistik bilgiye dayanarak çizdiğim grafikte, bu çalışmaların Goethe'nin 100., 150. ve 200. doğum ve ölüm yıldönümlerinde yoğunlaştığı ve 1949 yılında (200. doğum yıldönümü) doruk noktaya çıktığı görülmektedir. Bu da Goethe'nin Türkiye'de alınılanmasının doğal bir ilgi oluşumundan çok, belirli kurum ve yayınevleri tarafından yönlendirildiğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

- AND, METİN, *Cumhuriyet dönemi Türk Tiyatrosu*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Genel Yayın No: 247, Cumhuriyet Dizisi: 10, Ankara 1983.
- CEMAL, AHMET, "Yeni Bir Süreci Başlatırken", *Dün ve Bugün Çeviri*, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, Kitap 1, İstanbul 1985.
- FENDERL, HANS MICHAEL, "Die Rezeption deutschsprachiger Autoren in der Türkei-Tendenz Steigend", *Börsenblatt* 76/23.9.1988, Frankfurt a. Main 1988.
- HEUSS, THEODOR, (ed) *Das Haus der Freundschaft in Konstantinopel, Ein Wettbewerb deutscher Architekten*, 96 s., München 1918.
- NEUMARK, FRITZ, *Boğaziçine Sığınanlar, Türkiye'ye İltica Eden Alman İlim, Siyaset ve Sanat Adamları 1933-1953*, İ.Ü. İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü Yayını 66, İstanbul 1982.
- ORTAYLI, İLBER, *Osmanlı İmparatorluğunda Alman Nüfuzu*, Kaynak Yayınları: 1. 3, İstanbul 1983.
- OTA, SABURO, "Mukayeseli Edebiyat Araştırmasında İstatistik Metodu", çev. İnci Enginün, *Proceedings of the 2nd Congress of ICLA*, s. 88-97, 1966.
- ÖZTUNA, YILMAZ, *Başlangıcından Zamanımıza Kadar Büyük Türkiye Tarihi*, Ötüken Yayınevi, İstanbul 1977.
- PINAR, NEDRET, *1900-1983 Yılları Arasında Türkçe'de Goethe ve Faust Tercümeleleri Üzerinde Bir İnceleme*, İ.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Edebiyat Fakültesi Türkoloji Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Anabilim Dalı (doktora tezi), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1984.
- "Türkiye'de Faust", *Metis Çeviri Dergisi*, no. 4, s. 75-83, İstanbul 1988.
- "The First Goethe Translations in Turkish", *XIIth Congress of the ICLA, Workshop e—Integration of the Foreign: The Function of Translation in Literary History*, Münih, Ağustos 1988.
- ÖZEĞE, SEYFETTİN, *Eski Türkçe Basılmış Eserler Kataloğu*, İstanbul 1971.
- STETTIN, VICTOR, "İlginç Bir Kitap: Berlin-Bağdat", Adnan Cemgil, *Tarih ve Toplum Dergisi*, cilt 10, sayı 59, Kasım 88, s. 315-317, İstanbul 1330.

TANER, HALDUN, "Bir Dostluğun Öyküsü: Türkiye-Almanya", *Milliyet Gazetesi*, 13-27 Mart 1983.

WALLACH, JEHUDA L, *Anatomie einer Militäerhilfe—Die preussisch-deutschen Militäer-missionen in der Türkei 1835-1919*, Schriftenreihe des Instituts für deutsche Geschichte, Univ. Tel Aviv, Düsseldorf 1976.